

Monok István

A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei és a Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása¹

Induljunk ki annak a kérdésnek a megválaszolásából, hogy miért kell egyáltalán nyilvántartani a muzeális könyvtári dokumentumokat? Sokféle szempontból adható válasz. A könyvkereskedők, illetve a könyvgyűjtők egy része is azt mondja, azért, mert anyagi értéke van, kincsképző, értékőrző. Jó befektetés, és emellett szép, tartalmilag érdekes. Ha csak ez lenne a válasz, akkor azt is mondhatnánk, hogy szervezzék meg, és végezzék el ők a nyilvántartást, nem kell ehhez közpénzeket felhasználni. A könyvtári, közgyűjteményi válasz az, hogy azért, mert nem közgyűjtemény az, amelynek nincsen nyilvántartása (katalógusa). Ha nem tudjuk, mit őrzünk, nem is létezik a gyűjtemény. Ez a válasz ugyancsak belterjesnek mondható. A katalógus ugyanis jobb akkor, ha tudjuk, miért állítjuk össze. Több, illetve sok gyűjtemény közös nyilvántartásának létrehozásához pedig több érvet tudunk felsorolni, mint azt, hogy a közgyűjtemény akkor válik közössé, ha nem csupán a dokumentumok kezelői tudják, hogy mit őriznek, hanem a kutatók, olvasók, érdeklődők is (nyilvános nyilvántartások).

Az Európai Unió kulturális és tudományos intézményeinek dolgozói – dacára annak, hogy az EU politikusai és főleg annak nagyszerű vállalkozói világa csak közös piacot kíván építeni – komolyan gondolják, hogy létezik (de mindenképpen létezett) egy kulturális Európa. Az itt élt sokféle kulturális csoport közös jellemzőkkel is bírt, és ezeknek a közös jellemzőknek a felmutatásával talán közelebb léphetünk a *consensus Europaeus*ra alapozott és nagyon is kívánatos *conscientia Europaeana* kialakulásához (pontosabban visszanyeréséhez). Európának – a nyugati kereszténység által kialakított kulturális hagyományörökítési modell szerint élt Európának – ugyanis van közös öröksége. Olyannyira, hogy ez az örökség sok ponton tagadja a nemzeti örökségek létezését. Ebben az Európában alkották – írták, fordították, adták ki, kommentálták, díszítették, illusztrálták, kötötték – azokat a szövegeket, amelyek fizikai megőrzésének feladatát ma már nem csak Európa, hanem a világ köz- és magángyűjteményei látják el. A szövegeket számtalan kis és nagyobb gyűjteményben szedték össze, amelyek aztán szétszóródtak, újabbakat alakítottak ki. Sajnálatos módon nagy arányban el is pusztultak dokumentumok, ezekre vonatkozóan vannak azonban levéltári források. A leginkább kívánatos tehát, hogy a muzeális könyvtári dokumentumokra vonatkozóan nem csupán magukat a dokumentumokat tartsuk nyilván, hanem a történetükre vonatkozó levéltári dokumentumokat is.

Európa szintjén több ilyen nagy vállalkozást indítottak el a feladatokat pragmatikusan szétválasztva. Egyelőre. Hiszen – az emberrel ellentétben – a technológia fejlődik. Már ma is, de a jövőben biztosan együttesen lehet majd kezelni azokat az adatbázisokat, amelyek az egykor volt gyűjtemények anyagát írják le, illetve azokat, amelyek a sok he-

¹ A tanulmány a „*Tradíció és innováció. Muzeális gyűjteményeink helyzete, állapota, feldolgozottsága, digitalizálása*” című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A konferencia Egyházi Könyvtárak Egyesülése (EKE) és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) szervezésében 2017. október 2-án a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Dísztermében került megrendezésre.

lyen szerteszét a világban fennmaradt gyűjteményi darabokat dokumentálják. Az európai „ernyő-vállalkozások” az *Incunabula Short Title Catalog* (ISTC)² és a *Consortium of European Research Libraries* (CERL)³ szervezte adatbázis. Említhetők specializált közös nyilvántartások is (könyvkötés, nyomdászelvény stb.). Persze ezek is olyanok, mint az egyes országok országos, illetve regionális közös katalógusai és az ezekhez viszonyított intézményi nyilvántartások: egyik közös adatbázis sem teljes, az ISTC példánynyilvántartásában a *proveniencia* adatok nincsenek meg, és sok más hiányosságot is fel lehet sorolni, ha az ideális képhez viszonyítjuk. E hiányosságok okainak vizsgálatakor közelebb jutunk ahhoz a kérdéshez, hogy miért kell országos szinten kiküszöbölni a hibákat vagy erre törekedni.

Mit jelent azonban az „országos” jelző a régi könyvek és kéziratok közös kezelésében? Ez az a kérdés, amelyben a mai országok között nézeteltérés lehet, és van is sok helyen. Hogy ne legyen, azért kezdtem a mondandómat az európai dimenzióval. Ha a kulturális örökség *appropriálása* létező jelenség, hiba lenne azt gondolni, hogy az csak a szélsőséges politikusok fejében létezik. Ők általában nehezen olvasnak, vagyis ilyen gondolataik sincsenek nagyon, hacsak nem valamelyik szakmai olvasottsággal bíró tanácsadó nem adja a szájukba a mondókát. A politikusoknak azonban rá kellene ébredniük arra, hogy nem mindegy, ki, mikor, milyen nyelvű keresőfelülettel, milyen teljességgel helyezi a világhálóra a nemzetinek gondolt kulturális örökséget dokumentáló, leíró adatokat, illetve a teljes dokumentum digitális másolatát.

Szakmai szempontból teljesen mindegynek mondható, hogy mondjuk Dudith András könyveit melyik honlapon érjük el (32 könyvtárban maradtak fenn a könyvtár ismert darabjai), de ha ez egy horvát–angol kereső felületen érhető el együtt, akkor más az üzenete, mint ha mondjuk, magyar–angol lenne ez. Vagy mondjuk lengyel–angol, jelezve, hogy Dudith Wrocław kulturális múltjához tartozik – dacára annak, hogy a sziléziai város akkor éppen inkább Breslau volt, mint Wrocław. Ideális az lenne, ha a szakemberek egyszerre, minden lehetséges helyen nyilvánosságra hoznák az ilyen rekonstruált állományokat bemutató adatbázisokat. Ma már tudjuk, hogy az 1652-ben elhunyt Czobor Imre könyvtára Mnichovo Hradiště (Münchengrätz) kastélyában (Wallenstein család), Csehországban maradt fenn. Ez a könyvtár méltán érdeklí a magyar, a szlovák, a cseh és az osztrák kollégákat. Hogy melyik ország öröksége? Mindegyiké, no meg még azoké, ahonnan a könyvek származtak, ahol a könyveket író szerzők éltek, és még sorolhatóak a szempontok, amelyek szerint ez a könyvtár is egyszerűen európai örökség.

Magától értetődik, mondanánk sokan, de legalább ennyien vannak, akik mégis szeretnének hangsúlyokat tenni, meg persze olyanok is, akik – még a szakemberek is – szeretnének dokumentumokat inkább nem elővenni, semmint hogy azok egy másik kultúrára emlékeztessenek, vagy egy másik, esetleg jelentősebb kulturális jelenlétre utaljanak. A sok ősnymtatvány vagy 16–18. századi könyv Bukarestben eszköz arra is, hogy a Valachia nyugati orientációjáról alkotott képet időben jóval előbbre helyezze. Aktuálpolitikai célként szolgál tehát az olyan katalógus, amely ezt összegzi, ha mondjuk – sokféle indokra hivatkozva – a *proveniencia* adatokat nem közlik a kötetben/adatbázisban.

A mai magyarországi *Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása* tehát csak törvény szerint (*de jure*) korlátozódhat a mai Magyarország területén lévő, nyilvános gyűj-

2 http://data.cerl.org/istc/_search [2018.02.27.]

3 <https://www.cerl.org/> [2018.02.27.]

teményben őrzött 1851 előtti dokumentumokra (és még azokra, amelyeket muzeálisnak nyilvánítanak), *de facto* mégis a MOKKA R és a MOKKA MS rendszert⁴ kell építeni. Itt kell összegyűjteni azokat az adatokat is, amelyek bármely katalógusban/adatbázisban előforduló hungaricumot dokumentálnak. Olyan gyűjteményekről is, amelyek ma már nem léteznek, amelyekről biztosan tudjuk, hogy elégték, megsemmisültek. Mert egy kulturális közösségnek a tudományos és kulturális horizontját dokumentálják. A MOKKA R és MOKKA MS rendszer tehát a retrospektív nemzeti bibliográfiai adatbázisra alapozódik (ez az egyik nézet, értve mind a nyelvi, területi, szerzői és tematikus hungaricumokat), ugyanakkor a rekordok másolata mellé minden egyes fennmaradt vagy valaha pontosan ismert (dokumentálhatóan megvolt) példány leírását is oda kell helyezni. A MOKKA R és MOKKA MS az egész Magyar Királyság és Erdély művelődéstörténetének könyvtörténeti részét kell, hogy dokumentálja. Ez egyben a szlovák művelődéstörténetnek és Szlovákia művelődéstörténetének is adatbázisa. És mert európai kulturális közösségekről van szó, az európai nyilvántartásokban is fel kell a rekordoknak tűnniük.

Azért is, mert a nemzeti bibliográfiai rekordokon túl a bárhonnan származó nem hungaricumokat is számba veszi, lehetőséget kínálva arra, hogy az egyes kulturális közösségek egymásra gyakorolt szellemi hatását, a könyvek keveredésének történetét is megmutathassa.

A közös cél tehát a közös örökség nyilvántartása. Ezért kell közösen dolgozni, nem csupán országon belül, és nem csak a magyarokkal együttműködni. *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei* katalogizálási program tehát ebbe a gondolatmenetbe illeszkedően indult. Több intézmény fogott össze az induláskor. Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem régi magyarosai, a Szegedi Tudományegyetem könyvtörténészei, az egri Eszterházy Károly Egyetem könyvtárosai és határon túli intézmények. Az igazat megvallva főleg személyek, szakemberek fogtak össze, az intézményi együttműködés addig tartott, ameddig a személyek lelkesedtek.

A cél azoknak a régi könyv- és kéziratállományoknak a rendezése, katalogizálása, a leírások adatbázisba szervezése és kötetkatalógusban történő kiadása, ahol a gyűjteményekben nincsen vagy csak kevés szakember dolgozik. A munka során – mivel jellemzően fiatalok, egyetemi hallgatók vagy doktori képzésben résztvevők, illetve könyvtárosok végzik – megismerkednek egymással, a történelmi ország helyszíneivel, a területre vonatkozó szakirodalommal. A helyszíneken – és ezért is kell az intézményes keret – nem egyszerűen könyvtárrendezés folyik, hanem könyvtárak létrehozása. A kis falvakból, elnéptelenedett gyülekezetektől az egyházi központba hordták a könyveket, és ott egy újabb könyvtárat hoztak létre.

Programszerűen a Partiumban és Erdélyben folyt a munka. Emődi András a két partiumi római katolikus püspökségben (Szatmár és Nagyvárad) fizikailag rendezte a könyveket, majd kisebb segítséggel le is írta azokat. A terület szerzetesi közösségeinek is rendeztük a könyvtárait (a ferencesekét Kaplonyban, a máramarosi és nagykarolyi piaristákét Nagykarolyban). Emődi András ma a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben végez hasonló munkát.

⁴ MOKKA R = <http://www.eruditio.hu/mokka-r/>; MOKKA MS = <http://www.eruditio.hu/lectio/mokka-ms> [2018.02.27]

Erdélyben az örmény örökség feltárásába bekapcsolódott a lipcsei *Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa* (GWZO),⁵ amelynek során Erzsébetváros, Csíkszépvíz, Gyergyószentmiklós és Szamosújvár egykori örmény gyülekezeteinek könyvtárait rendeztük és katalogizáljuk. A római katolikus főegyházmegye legnagyobb gyűjteménye, a Batthyaneum Gyulafehérvárt ma még román állami gyűjtemény, a román nemzeti könyvtár része. Türelemmel dolgozunk az együttműködés lehetőségének megteremtésén. A gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán azonban létrejött egy Fejér megyéből összehordott régi könyvanyag. Nem csupán az egyes plébániák múltját lehet ezzel dokumentálni, hanem az alvinci bulgarita ferencesek és a tövisi pálosok könyvtár-maradványa is itt került megőrzésre. A dési ferences könyvtár még a Bukarestbe vitt ősnymtatványait is visszakapta, az ott őrzött könyvtár rendezése megtörtént. A gyulafehérvárihoz hasonló, több plébánia könyveit őrző könyvtár jött létre Székelyudvarhelyen, Gyergyószentmiklóson és Karcfalván. A református egyház nagy gyűjteményei Kolozsvárt kapnak tőlünk katalogizálási segítséget, továbbá a dél-erdélyi szórványból összeszedett, Nagyenyeden kialakított könyvtár is.

A román állami intézmények anyagának feldolgozása nem a mi feladatunk, törekszünk azonban az együttműködésre. Kolozsvárt a Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Marosvásárhelyt a Teleki Téka, Csíkszeredán a Megyei Múzeum és Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum olyan hatalmas anyagot őriz, amelynek feldolgozása nagyobb kapacitást igényel. Fontos lenne azonban, hogy a teljes erdélyi anyag leírása másolatban a MOKKA R és MOKKA MS rendszerbe is bekerüljön. A szászok hatalmas könyvtárai is. A kisebb szász gyűjtemények, amelyek ma a lutheránus egyház kezelésében vannak, kértek és kaptak is segítséget tőlünk. Brassóban a Honter Gyülekezet és külön a Trausch Gyűjtemény katalógusa is elkészült. De lenne munka Segesvárt, Medgyesen és Nagydisznódon is.

Délvidéken kevés egyben maradt régi könyvállományt ismerünk. A zombori karmeliták rendházában rendeztük a könyvtárat és a katalógus is megjelent.

Külön nehézséget okoz a szlovákiai munkában az ottani állami szereplők idegenkedése a közreműködésünkkel kapcsolatosan. Füleken a ferences anyag leírása elkészült, de a rimaszombati református egyházi bibliotéka anyagának rekonstrukcióját nem tudtuk befejezni. A Kassai Püspöki Könyvtár anyagát (15–17. század) katalogizáltuk ugyan, de megjelentetéséhez nem kaptunk engedélyt. Az olyan nagy könyvtárak, mint a jászói premontrei vagy a szepesi káptalani, reménytelenül sok szervezési és végrehajtó munkát igényelnének.

Jól állunk viszont Burgenlandban. Németújváron található a legnagyobb, nem a fővárosban, Kismartonban lévő gyűjtemény. Itt a katalogizálást már a ferences atya, Theodor Tabernigg elvégezte, a maga szempontjai szerint. Eredményeire alapozva azonban be tudtuk fejezni a munkát. Hasonlóan a ma már Grácban őrzött kismartoni ferences anyagot pater Michael Weiss rendező munkája után katalogizáltuk. Burgenlandban a nagy kérdés és nagy feladat a kismartoni Esterházy Kastélykönyvtár anyagának megismerése. Sok munkát elvégeztünk, részkatalógusokkal jelentkezünk a közeli jövőben. (*A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei* című sorozatban megjelent katalógusokat a mellékletben közöljük.)

⁵ <http://research.uni-leipzig.de/gwzo/> [2018.02.27.]

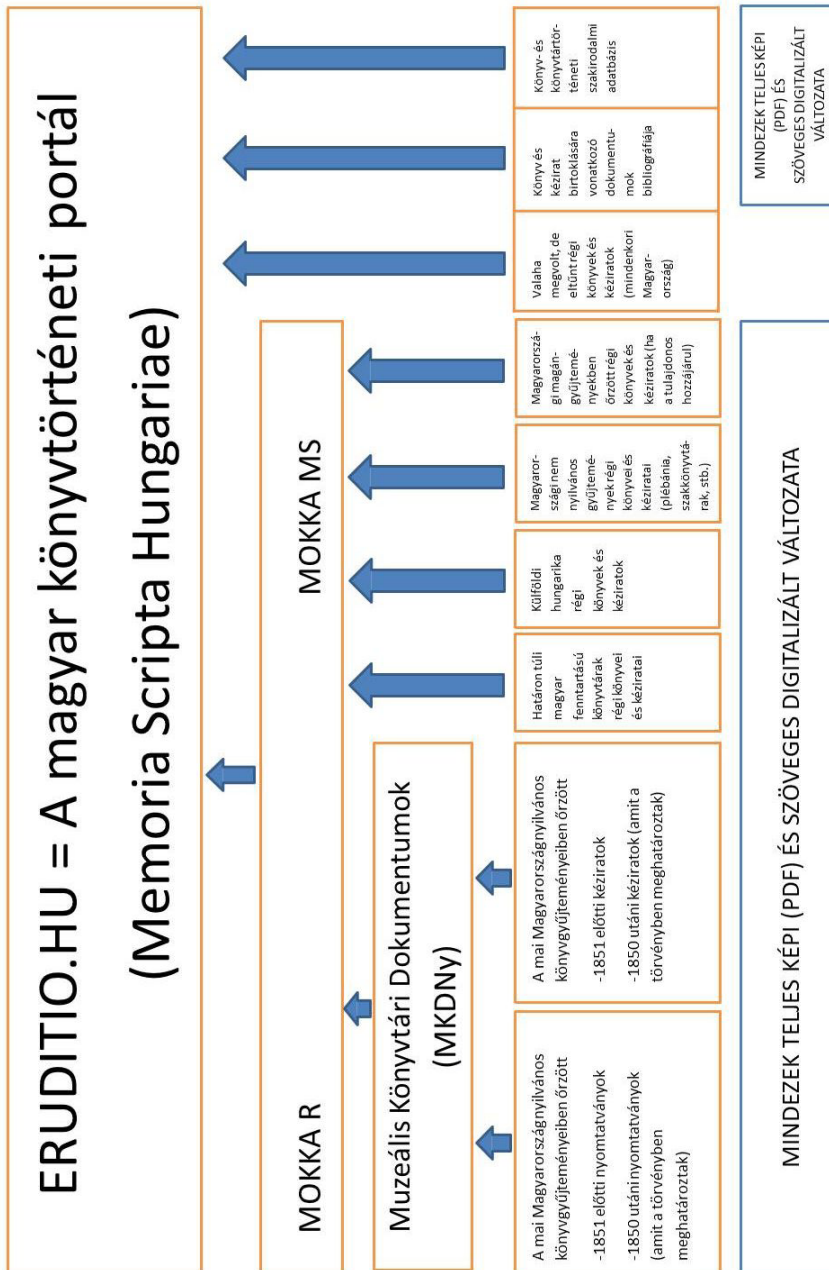
A legnagyobb hiányok azonban mégis a magunk háza táján vannak. A falusi plébániákon, parókiákon számos kisebb gyűjtemény található, sokszor rendezetlenül, de mindig katalógus nélkül. A régi könyves könyvtárosok képzésének újjászervezése mentén fontos lenne egy, az egyházakkal egyeztetett program elindítása. Részben, ahol ez indokolt, és a helyi gyülekezet szándékával nem ellenkezik, az egyházmegyei, egyházkerületi könyvtárakba kellene behordani az anyagot, részben helyben katalogizálni.

Vannak jó hírek is ez utóbbi kérdéskörrel kapcsolatban, akár esettanulmánynak is elfogadhatók. Ha Sárospatak és Sátoraljaújhely régi állományait látó körünkbe vonjuk – ez meg is történt –, akkor jól látszik az, hogy a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Nagykönyvtára mellett figyelmet kell fordítani a pataki Szent Erzsébet Házra, a Magyar Nemzeti Múzeum Sárospataki Vármúzeum könyvgyűjteményére, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnáziumra, és ne feledjük el a Központi Piarista Könyvtárat sem. Nem tudjuk persze, hogy mit rejt a Tokaji Városi Múzeum Könyvtára, illetve azt sem, hogy a Sárospataki Zrínyi Ilona Városi Könyvtár, illetve az egeri Eszterházy Károly Egyetem Sárospataki Comenius Campus Könyvtára mennyi régi könyvet szedett össze, és honnan. Ha összességében nézzük az így kapott adatbázist, akkor kiadható (1) az egyes mai gyűjtemények állomány-katalógusa, (2) rekonstruálható a 17. századi sárospataki jezsuita könyvtár (van kiegészítő levéltári forrás), (3) a tokaji-sátoraljaújhelyi piarista könyvtár (van korabeli katalógus, 1798), (4) a pataki Trautsohn és Bretzenheim könyvtár, (5) adalékokat nyerhetünk a sátoraljaújhelyi pálos gyűjtemény, illetve (6) a pataki Református Kollégium Könyvtára történetéhez. És ezzel nem érintettük a terület vallási összetételének illusztrálásához nyerhető adalékokat, egy régió olvasmány- vagy éppen mecénatúra-történetének fontos pillanatait stb.

Az állami fenntartású levéltárak, múzeumok és gimnáziumok régi könyvtárait egy kérdőívvel fel kellene mérni, hogy egyáltalán képet alkothassunk, illetve egy elképzelést alakítsunk ki, milyen formában lehetne az ottani könyvtárak anyagát is a leírt gyűjtemények sorába emelni. Fontosságuk az előbbi, zempléni példán is jól látható.

A katalogizálási program jelzésszerű bemutatása visszavezet az alapvető kérdéshez. A fenntartót kell valamilyen formában meggyőzni arról, hogy a muzeális állomány katalogizálása, a katalógus nyilvánossá tétele, integrálása az országos, regionális és európai szintű nyilvántartásokba nem öncélú könyvtárszakmai érdek, hanem arról van szó, hogy vagyunk, mint a kő vagy léteünk, mint az ember. Ha előbbi, akkor nem kell katalogizálni, imitálni kell a munkát, az életet, enni, inni, szaporodni, anyagcserélni és meghalni, közben magunkat jól érezni. Ha meg utóbbi, és tudni akarjuk, hogy kik vagyunk mi, és miért vagyunk, akkor ennek a munkának az elvégzése egy fontos adalék céljaink elérésére.

Az eruditio.hu ambiciózus programként indult. A terv most ajánlott változata (1. ábra) világosan elkülöníti, mi az, amit ma, 2018-ban az Országos Széchényi Könyvtár feladatának látok (ez az MKDNY), mi az, ami az OSZK koordinációjával a könyvtári közösség feladata (MOKKA R és MOKKA MS szint), és mi az, amit a könyvtáraknak a kutatóintézetekkel, illetve a nem magyarországi könyvtárakkal közösen kellene megvalósítaniuk. De ez eruditio.hu honlap, illetve a mögötte lévő/volt/talán lesz(?) tartalmak története jelzésértékű a könyvtárügy modernizálása, illetve jövőképe szempontjából. A harmincöt éves anyaggyűjtés, folyamatos szoftver- és tartalmi fejlesztés, bővülés eltűnt ugyanis a világhálóról, miután a szoftverfejlesztés, illetve a fenntartás finanszírozása megszűnt. Technikailag még megmenthető, dolgozunk rajta. (lásd 1. ábra)

1.ábra – Az ERUDITIO.HU honlap programterve

Melléklet

A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYAR KÖNYVTÁRAINAK RÉGI KÖNYVEI
ALTBÜCHERBESTÄNDE UNGARISCHER BIBLIOTHEKEN IM KARPATENBECKEN

HRSG. V./SOROZATSZERKESZTŐ
MONOK ISTVÁN

1. EMÖDI András: *A Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya. I. Ósnyomtatványok, XVI. századi nyomtatványok, régi magyar könyvek. Katalógus.* Budapest–Akadémiai Kiadó – Egyházmegyei Könyvtár – OSZK, Nagyvárad, 2005.
2. EMÖDI András: *A Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya. II. XVII. századi nyomtatványok. Katalógus.* Egyházmegyei Könyvtár–OSZK, Budapest–Nagyvárad, 2008.
3. RÁCZ Emese: *Az egykori nagyenyedi minorita rendház könyvtárának régi állománya.* OSZK – Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Budapest–Cluj Napoca, 2009.
4. MAGYAR Árpád – ZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya.* OSZK, Budapest, 2009.
5. EMÖDI András: *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya. – Altbücherbestand der Bibliothek der Diözese in Sathmar.* Szatmári Római Katolikus Püspökség – Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2010.
6. KEVEHÁZI Katalin – VARGA András: *A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1701 előtti nyomtatványai. – Altbücherbestand vor 1701 der Universitätsbibliothek-Szeged.* SZTE, Szeged, 2010.
7. MARTI Tibor: *A füleki ferences könyvtár régi könyvei.* EKF, Eger, 2012.
8. CSESZNEGI Viktória – STOHL Róbert: *A zombori kármelita rendház könyvtárának régi állománya. Katalógus.* MTA KIK – EKF, Budapest–Eger, 2015.
9. KURTA József: *A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárának régi állománya. – Altbücherbestand der Bibliothek des Protestantisch-Theologischen Instituts in Klausenburg.* PTI, Kolozsvár, 2015.
10. VARGA András: *A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár 1701–1800 közötti régi nyomtatványai. – Altbücherbestand zwischen 1701–1800 der Klebelsberg-Universitätsbibliothek-Szeged.* SZTE, Szeged, 2015.
11. FARKAS Katalin – VARGA András: *A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár 1801–1850 közötti régi nyomtatványai. – Altbücherbestand zwischen 1801–1850 der Klebelsberg-Universitätsbibliothek-Szeged.* SZTE, Szeged, 2018.

ARMENIAN CULTURAL HERITAGE IN THE CARPATIAN BASIN

ED. BY

KOVÁCS, BÁLINT – MONOK, ISTVÁN – TROEBST, STEPHAN

1. DROST-ABGARJAN, Armehuni – KOVÁCS, Bálint – MARTI, Tibor: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. GWZO–EKF, Leipzig–Eger, 2011.
2. HORVÁT, Mária – LUPTÁK, Annamária – MONOK, István – NAGY, Kornél: *Catalogue of the Armenian Library in Csíkszépvíz*. MTA KIK–GWZO–EKE, Budapest–Leipzig–Eger, 2018.